Tijdschrift Over Taal – ISSN 2593-8347
Jaargang 61 – februari 2023

‘Ik heb veel compassie met hem gehad’

Interview met Annette Portegies, biografe van Maurice Gilliams

Lucas Denis

Weerspiegeld in een waterglas*, de langverwachte en zeer lezenswaardige biografie van de Antwerpse schrijver en dichter Maurice Gilliams (1900-1982) verscheen in september 2022 bij uitgeverij Atheneum – Pollak & Van Gennep. Annette Portegies schreef een prachtig boek van ongeveer 350 pagina’s met uitgebreid notenapparaat en met vele mooie foto’s dat op verschillende vlakken een nieuw licht werpt op Gilliams’ leven. Ze toont op overtuigende wijze aan hoe bepalend de gebeurtenissen in Gilliams’ jeugdjaren voor zijn persoon en oeuvre geweest zijn.*

Wie is Annette Portegies?

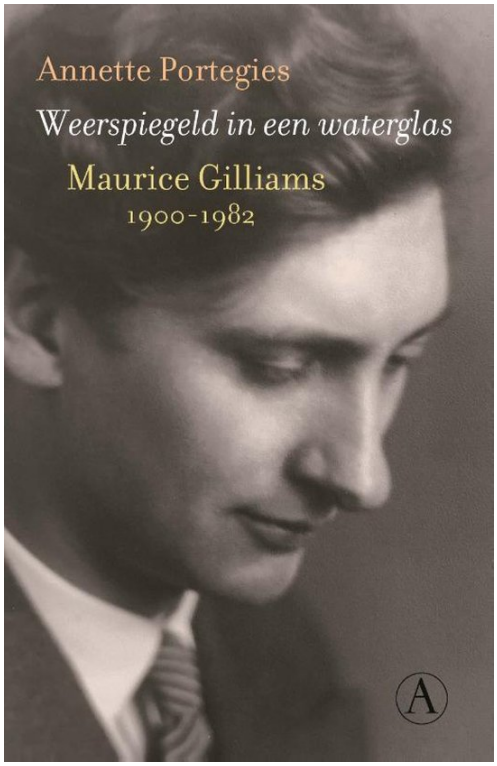

- Is Nederlandse, ze werd geboren in 1968 in Den Haag en groeide op in een katholiek gezin.
- Studeerde cum laude af in de Nederlandse taal- en letterkunde.
- Sinds 2001 is zij werkzaam als uitgever, eerst bij Meulenhoff, later bij Querido.
- Ze is al vijfentwintig jaar lid van de redactieraad van *de lage landen* (voorheen *Ons Erfdeel*)
- Ze is co-editeur van het dagboek van Doeschka Meijsing.
- Ze schreef samen met Ron Rijghard en René van Stipriaan *Nederlandse literatuur in een notendop*
- Ze schreef het levensverhaal van Maurice Gilliams in opdracht van de stichting *Vita Brevis* die zijn literaire nalatenschap beheert.

Vorig academiejaar las ik als verplichte lectuur in de opleiding Toegepaste Taalkunde *Elias of het gevecht met de nachtegalen (1936)*, het meest bekende werk van de Vlaamse auteur Maurice Gilliams (tevens opgenomen in de Canon). Het alter ego van de auteur, Elias, is in dat boek een feminiene, dromerige jongen die samen met zijn familie (moeder, tantes, oom, neef) zijn jeugd doorbrengt op een landgoed in de Kempen. Gilliams toont zich hier een onovertroffen stilist die dankzij zijn sensuele en tegelijk doorwrochte taalgebruik de atmosfeer op het landgoed en de gedachten en gevoelens van de jonge Elias schitterend evoceert.

Een veelschrijver was Gilliams niet en hij is ook moeilijk in een bepaalde stroming onder te brengen; al bij al liet hij een beperkt oeuvre na (poëzie en proza). In het jaar 2000 ontving hij uit handen van Koningin Beatrix de Prijs der Nederlandse Letteren. Het verschijnen van zijn biografie in het najaar van 2022 was de aanleiding om deze intrigerende persoonlijkheid beter te leren kennen.

Ik vroeg Annette Portegies hoe de biografie tot stand is gekomen; of ze na 20 jaar ermee bezig te zijn geweest nog van Gilliams 'verlost' geraakte en of Gilliams vandaag nog iets kan betekenen voor jonge lezers.

LD: Hoe ben je bij Gilliams terechtgekomen, of beter: hoe heeft de stichting Vita Brevis jou gevonden?

AP: In 1999 werkte ik als redactiesecretaris van het tijdschrift *Literatuur*, dat intussen niet meer bestaat. Op een gegeven moment werd ik naar Rekkem gestuurd om Jozef Deleu te interviewen (de stichter van het tijdschrift *Ons Erfdeel,* nu *de lage landen* n.v.d.r.). Jozef vroeg me toen om toe te treden tot de redactie van *Ons Erfdeel*, wat ik ook gedaan heb. Hij zat ook in de stichting *Vita Brevis* samen met o.a. Ludo Simons en ze namen me tijdens een redactievergadering even apart om te polsen of ik geïnteresseerd was om de biografie van Maurice Gilliams te schrijven. Ik kende het werk van Gilliams wel; ik hield van *Elias of het gevecht met de nachtegalen* en van *Bronnen der slapeloosheid*, de mooiste poëzie die ik ooit gelezen had.

Nu is het schrijven van een biografie én fulltime in een uitgeverij werken bijna niet te doen, dat is de voornaamste reden dat het zolang geduurd heeft. Pas in 2018 kon ik een sabbatical nemen, en nadien ben ik parttime gaan werken. Daardoor is het me gelukt om het boek af te maken.

Ik was overigens niet de eerste keus voor het schrijven van de biografie. De Stichting Vita Brevis had eerst Jan Fontijn gevraagd, de biograaf van Frederik van Eeden, maar die bleek niet klaar te zijn om weer in een groot biografieproject te stappen.

Later vertelde Fontijn me dat hij zich na Van Eeden, die een niet al te 'vrolijke frans' was (*lacht*), niet nogmaals langdurig wilde bezighouden met iemand die zo somber was. En Gilliams wás somber.

LD: Als je zo lang met iemands leven bezig bent geweest, geraak je dan nog los van die persoon? In de Klara-podcast over Gilliams' leven viel het me op dat je hem soms bijna teder met z'n voornaam noemt, om het daarna toch over zijn kleine kantjes te hebben.

AP: Hij is in ieder geval iemand voor wie ik veel compassie heb gevoeld, omdat ik me steeds heel goed realiseerde in wat voor positie hij verkeerde. Voor De Arbeiderspers heb ik in 2015 de uitgave van de dagboeken van Doeschka Meijsing verzorgd, samen met Ben Peperkamp. Doeschka ging begin jaren zeventig lesgeven op een katholieke school in Amsterdam, had een relatie met een vrouw en moest dat verborgen houden om niet onmiddellijk ontslagen te worden. Toen ik dat in haar dagboeken las, realiseerde ik me: als het er in de jaren zeventig zo aan toe ging in het zogenaamd zo 'vrijgevochten' Amsterdam, hoe moet dat vijftig jaar eerder geweest zijn voor Maurice

"Het moet heel zwaar voor hem geweest zijn om te leven in een omgeving waar je niet kunt zijn wie je bent"

Annette Portegies

Gilliams in het katholieke Antwerpen? Het moet heel zwaar voor hem geweest zijn om te leven in een omgeving waar je niet kunt zijn wie je bent.

LD: Ben je de eerste die schrijft over de homo-erotische ondertoon in bijvoorbeeld Elias of over het misbruik door die broeder in het Sint-Victorinternaat in Turnhout?

AP: Wat betreft de homo-erotiek: daar was al eerder op gewezen, zelfs al in de jaren twintig en dertig door recensenten van toen, niet zozeer in verband met Gilliams zelf, maar wel in verband met zijn werk. Men sprak toen van een 'perversie', zowel in *Elias* als in *Oefentocht in het luchtledige*. Ik ben wel de eerste die op het misbruik wijst, en op zijn zelfgekozen dood.

Voor sommige lezers die van Gilliams houden is het moeilijk om het beeld dat ze van hem hebben bij te stellen, dat snap ik wel. Veel aanwijzingen over het homo-erotische bij Gilliams, en ook die over het misbruik en zijn depressies, zitten verspreid over het boek én het notenapparaat. Ik heb met opzet geprobeerd om die aspecten er niet de hele tijd bij de lezer in te hameren. Maar een neveneffect daarvan is dat ik niet iedereen zal hebben overtuigd.

Bij het lezen vond ik geen enkele aanwijzing dat het boek door een Nederlandse geschreven zou zijn ...

LD: De biografie beslaat 344 pagina's plus nog eens 72 pagina's noten die absoluut relevant zijn. Bij het lezen vond ik geen enkele aanwijzing dat het boek door een Nederlandse geschreven zou zijn: het centraal station was in Gilliams' tijd inderdaad de 'Middenstatie', men droeg geen jas maar een 'frak' en in hoofdstuk 6 'Vaders en zonen' is de tussentitel 'Maakt dat ge weg zijt' ook zo heerlijk herkenbaar voor mensen die het Antwerps nog beheersen.

AP: Dat vind ik een compliment. Als je zolang met een schrijver bezig bent neem je ook iets van diens vocabulaire over. Ik heb ook het geluk gehad om een aantal meelezers uit Vlaanderen te hebben, o.a. Dirk De Geest (met emeritaat als hoogleraar te Leuven), Ludo Simons (met emeritaat als hoogleraar te Antwerpen) en anderen. Zij wezen mij af en toe op iets dat in Nederland iets anders betekent dan in Vlaanderen. Een voorbeeld daarvan is dat ik Maria De Raeymaekers, de vrouw van Gilliams, ergens 'zuster' noemde omdat ze een verpleegster was. In Nederland zijn dit synoniemen, maar in Vlaanderen betekent dit dat het een religieuze is. Dus dat heb ik op advies van mijn meelezers gewijzigd.

LD: Er zijn verschillende geluidsopnames bewaard waarin Gilliams plat Antwerps spreekt. Was je snel vertrouwd met dat Antwerpse dialect?

AP: Het heeft wel een hele tijd geduurd. Voor een Nederlander is het Antwerps echt moeilijk te verstaan. Ik heb mezelf op een heel eenvoudige manier daarin getraind. Toen ik tijdens mijn sabbatical in Antwerpen woonde, hoorde ik in winkels wel eens liedjes in het Antwerps en dan dwong ik mezelf om die uit te schrijven zonder de songteksten op internet op te zoeken. Dat heeft best goed gewerkt (*lacht*). Trouwens,

de oudste bron die ik had was Annie Hols. Bij haar familie in Amsterdam vonden Maurice en zijn ouders onderdak tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zij bevestigde me dat ze onder elkaar Antwerps spraken en niet Frans, zoals Gilliams graag liet uitschijnen.

“Annie Hols bevestigde me dat ze onder elkaar Antwerps spraken en niet Frans, zoals Gilliams graag liet uitschijnen”

Annette Portegies

LD: Dat Gilliams wel degelijk een buitenechtelijke zoon had, zoals reeds tijdens zijn leven werd gefluisterd, wordt in de biografie overtuigend aangetoond. Je hebt geprobeerd om de wettelijke vader van die zoon te ondervragen, maar hij weigerde.

AP: Ja, en ik heb niet aangedrongen. Wat ik vreesde was dat hij op mijn brief helemaal niet zou antwoorden of iets zou schrijven in de trant van: ‘Wat zegt u me nu, daar heb ik nog nooit van gehoord’. Hij stuurde echter een brief dat het allemaal al zo lang geleden was en dat hij er liever niet meer op terugkwam, waarmee hij feitelijk beaamde dat het zo was. Als onderzoekster was ik eigenlijk niet ongelukkig met dat antwoord en zag ik het als een extra bevestiging dat al die verhalen die erover verteld werden wel degelijk waar waren.

LD: Stel dat Gilliams nog in leven zou zijn en je zou hém kunnen ondervragen voor het schrijven van zijn biografie. Is er een vraag die je dan nog graag zou willen stellen?

AP: (*denkt even na*) Ja, het is een detail, maar ik zou natuurlijk graag willen weten wie Emile Bernaerts was (*Bernaerts was een intieme vriend van Gilliams; er zijn heel wat foto’s waar ze samen op staan; maar er is erg weinig over hem bekend* n.v.d.r.*)*. Dat is een van de losse draadjes in het boek. Door privacywetgeving is het niet zo gemakkelijk meer om iemand in stadsarchieven op te sporen. Je moet behalve iemands naam eigenlijk ook een geboorte- en sterfdatum hebben voordat je inzage krijgt. Op basis van de foto’s schatte ik dat Bernaerts zo’n jaar of tien ouder moet geweest zijn dan Gilliams, maar over exacte gegevens beschikte ik niet. Een archivaris van het Felixarchief heeft wel een viertal personen gevonden met de naam Emile Bernaerts, maar die konden het alle vier niet zijn. Ik heb nog een aantal randgemeenten geprobeerd maar dat heeft evenmin iets opgeleverd. Het maakte het ook niet gemakkelijk dat het een vrij veel voorkomende achternaam is.

LD: Heeft Gilliams volgens jou vandaag nog iets te vertellen aan jonge lezers?

AP: Spijtig is dat jongeren niet zo vaak met zijn boeken in contact komen, behalve dan aan de universiteit. Maar mijn inschatting is dat het geen werk is dat je helemaal op eigen kracht kan appreciëren. Een paar jaar geleden heb ik bij Dirk De Geest een gastcollege gegeven over Gilliams; hij las toen met een twintigtal studenten een semester lang *Elias*. Van die twintig studenten waren er zeker zes die helemaal door de roman gegrepen waren, en die ook na afloop van het college nog met ons op café wilden om erover door te praten. Dat vond ik eigenlijk ontzettend inspirerend. Tijdens het

gastcollege ging al na vijf minuten een vinger omhoog van een student die de vraag stelde of het zou kunnen dat Maurice Gilliams homoseksueel was (*lacht*). Dat vond ik heel bijzonder: bij deze generatie is dat gelukkig veel minder een taboe. Ze herkennen kennelijk iets in Gilliams' zoektocht naar zijn eigen identiteit, en dat is ook zo bij Marieke Lucas Rijneveld, denk ik. Die ontleende het motto van zijn met de Booker Prize bekroonde roman *De avond is ongemak* alvast aan Gilliams met het bekende citaat '*De onrust schenkt vleugels aan de verbeelding'*.

"Rijneveld was niet op de hoogte van mijn boek toen hij dat prachtige gedicht schreef"

Annette Portegies

DW B (het literair-culturele tijdschrift Dietsche Warande & Belfort n.v.d.r.) maakte vorig jaar een special rond Maurice Gilliams waaraan diverse schrijvers en dichters bijdroegen. Rijneveld kan onmogelijk op de hoogte zijn geweest van mijn onderzoek (mijn boek moest nog verschijnen) toen hij het prachtige gedicht *Oefentocht in leven* schreef. Dat gaat over identiteit, over zoeken naar identiteit, over grenzen stellen en mensen die over jouw grenzen gaan, over de ruimte die literatuur kan bieden aan wie moeite heeft met leven. Ik was erdoor verpletterd, omdat het gedicht helemaal gaat over wie Maurice Gilliams mijns inziens was en over wat hij met zijn werk heeft gewild. Toen dacht ik: deze thema's vormen de kern van Gilliams' oeuvre en iemand die er gevoelig voor is kan ze eruit halen. Alleen daarom al zou het voor jongeren van nu interessant kunnen zijn om zijn werk te lezen.

Lucas Denis is student Toegepaste Taalkunde aan de KULeuven/Antwerpen.

e-mail: Lucasdenis566@gmail.com